

SPECIALIZUOTI TEISMAI NARKOMANAMS

Dr. Edita Gruodytė

Mykolo Romerio universiteto Kauno policijos fakulteto Teisės katedra
Telefonas (+370 37) 303655
Elektroninis paštas tk@ltukf.lt

Pateikta 2004 m. birželio 10 d.

Parengta spausdinti 2004 m. gruodžio 30 d.

Pagrindinės sąvokos: narkotinės ir psichotropinės medžiagos, teismai narkomanams, asmenys, piktnaudžiaujantys narkotikais, nusikaltimai, nusikalstamumas.

S a n t r a u k a

Straipsnyje pristatoma viena iš specializuotų teismų rūšių – teismai narkomanams (angl. *Drug Courts*), kurie pastaruoju metu ypač paplitę JAV, aptariamų jų tikslai, veiklos principai, veiksmingumas kovojant su asmenimis, piktnaudžiaujančiais narkotikais, ir nusikalstamumo mažėjimu. Autorė pasirinko analizuoti šias institucijas todėl, kad tai viena iš veiksmingiausių šiandienos priemonių kovoti su narkomanais pažeidėjais. Jungtinių Tautų institucijose 2000 m. parengė pavyzdinį šių teismų veiklos įstatymą su komentarais dėl jo taikymo kitose valstybėse. Straipsnyje, atskleidžiant šios institucijos veiklos principus, siekiama padiskutuoti apie galimybę tokius teismus steigti Lietuvoje.

Šiandien jau nebekyla abejonių, kad egzistuoja ryšys tarp piktnaudžiavimo narkotikais ir nusikalstamumo [1], bei dėl neigiamų šių reiškinų padarinių tiek atskiriems asmenims, tiek visai visuomenei. Dažnai asmens priklausomybė nuo narkotikų yra turtinių ir kitų su narkotikų vartojimu susijusių nusikaltimų priežastis, bet teisėsaugos institucijos paprastai nešalina nusikaltimų darymo priežasčių, o apsiriboja tradicinių priemonių – sulaukymo, nuteisimo ir įkalinimo ar kitų bausmių skyrimu. Be to, kai pažeidėjas sugrįžta į visuomenę, yra didelė tikimybė, kad jis toliau vartos narkotikus ir darys nusikaltimus. Todėl būtina ieškoti alternatyvių, narkotikus vartojančio asmens pataisymo ir sugrąžinimo į visuomenę priemonių.

Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse vos pora specialių normų, kurias galima pritaikyti asmeniui, piktnaudžiaujančiam narkotikais, ir jų tikrai nepakanka. Pirmiausia pažymėtina BK 75 straipsnio 2 dalis, kurioje numatyta teismo teisė paskirti asmeniui gydymąsi nuo alkoholizmo, narkomanijos, toksikomanijos ar venerinės ligos, esant įstatyme numatytais bausmės vykdymo atidėjimo sąlygoms ir nuteistajam sutinkant. Atitinkama norma BK 87 straipsnyje numatyta ir nepilnamečiams. BK 259 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta speciali atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės norma asmenims, kurie savanoriškai nusprendė pradėti gydytis arba kreiptis į valstybės instituciją dėl turimų narkotinių ar psichotropinių medžiagų grąžinimo. Šiuo atveju asmuo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės už narkotikų įgijimą, laikymą ir gaminimą neturint platinimo tikslo. Pagrindinė šios normos praktinio taikymo problema yra ta, kad ja vadovautis ir atleisti nuo baudžiamosios atsako-

mybės galima tik tuomet, kai asmuo tai padaro savanoriškai, laisva valia, turėdamas galimybę ir toliau disponuoti narkotikais, t. y. kol nėra pradėtas ikiteisminis tyrimas ar nėra atliekami tokie procesiniai veiksmai kaip poėmis, akistata ar kiti [2, p. 425]. Akivaizdu, kad ši norma neveiksminga, kadangi paprastai asmuo, piktnaudžiaujantis narkotikais, vieną dieną staiga nenusprendžia pradėti gyventi be narkotikų – tam dažniausiai būtinas postūmis iš šalies. Kad šią normą sunku taikyti praktiškai, byloja ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato apžvalgoje pateiktas faktas, kad iš apibendrinimui pateiktų bylų savanoriško atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės norma buvo pritaikyta du kartus, ir abu nepagrįstai, nes abiem atvejais narkotikus surado policijos pareigūnai atlikdami kratą, o tik tada asmuo kreipėsi dėl gydymo į atitinkamas institucijas [2, p. 447–448]. Be to, Lietuvos baudžiamojo kodekso 60 straipsnyje faktas, kad veiką padarė asmuo, apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, jeigu šios aplinkybės turėjo įtakos nusikalstamos veikos padarymui, laikoma viena iš sunkinančių aplinkybių.

Taigi galima teigti, kad ir šiuo metu galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse neskirta pakankamai dėmesio asmenims, vartojantiems narkotikus, nenumatyta galimybė prasikaltusiam asmeniui pasirinkti gydymąsi nuo priklausomybės kaip alternatyvą bausmei ir išvengti bausmės vykdymo. Tuo tarpu Nacionalinėje narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 2004–2008 metų programoje kaip vienas iš taktinių programos tikslų numatyta narkomanija sergantiems asmenims baudžiamąją atsakomybę už nesunkius nusikaltimus pakeisti alternatyviomis gydymo programomis ir kad taikant lygtinį atleidimą nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą būtų atsižvelgiama į nuteistojo dalyvavimą gydymo nuo narkomanijos programose [3, 26.9, 28.5 punktai]. Būtinybė ieškoti alternatyvų bausmėms pabrėžiama ir Tarptautinio narkotikų kontrolės komiteto¹ kasmetinėje ataskaitoje. Čia teigiama, kad norint pasiekti ilgalaikį efektą, būtina ieškoti papildomų priemonių ir būdų, nes tik įkalinimas gali ne sumažinti, o priešingai, skatinti nusikaltusių asmenų smurtinį elgesį [4, p. 4]. Jau 1999 m. pagal Jungtinių Tautų Narkotikų kontrolės programą (toliau – JTNKP) buvo sudaryta ekspertų darbo grupė iš įvairių Vakarų valstybių atstovų, kurių tikslas buvo paanalizuoti atskirose valstybėse taikomas narkomanų gydymo ir reabilitacijos metodikas, įvertinti jų pranašumus ir trūkumus bei pasiūlyti tinkamiausią variantą [5, p. 9–10]. Remiantis ekspertų pateiktomis išvadomis JTNKP 2000 m. parengė pavyzdinį teismo, skirto taikyti gydymo ir reabilitacijos programas narkomanams pažeidėjams, įstatymą, parengtą taikant JAV sėkmingai išplėtotą Teismų narkomanams koncepciją [6]. Atsižvelgiant į šiandieninę padėtį tiek Lietuvoje, tiek pasaulyje, tikslinga išsamiau panagrinėti JAV egzistuojančią teismų sistemą, įvertinti Lietuvos galimybes pritaikyti šios sistemos elementus esamoje teisinėje sistemoje.

Specializuotų teismų narkomanams koncepcija

Sprendimas steigti specializuotus teismus pažeidėjų narkomanų padarytiems nusikaltimams nagrinėti JAV nėra naujovė. Pirmieji specializuoti teismai buvo įsteigti 1950 m. Čikagoje ir Niujorke. Tačiau šiuose teismuose, lyginant su šiuo metu veikiančiais specializuotais teismais, buvo labai ribotos galimybės pažeidėjui taikyti gydymosi nuo narkotikų programas [7, p. 4]. Pirmasis šiuolaikinis specializuotas teismas narkomanams buvo įsteigtas 1989 m. Floridos valstijoje, o 2003 m. lapkričio mėnesį (t. y. po 14 metų) JAV² veikė 1093 teismai narkomanams ir dar 414 teismų buvo steigiami [8, p. 2]. Ypač šių teismų padaugėjo po 1998 m., kai JAV buvo priimti specialūs federaliniai įstatymai, palaikantys didėjantį vietos ir atskirų valstijų domėjimąsi šiais teismais [9, p. 2].

„Teismų narkomanams“ sąvoka suprantama dvejopai: pirmiausia ši sąvoka buvo vartojama bylų, susijusių su narkotikais, procesiniams ypatumams apibūdinti ir reiškę greitesnį

¹ Įkurtas remiantis 1961 m. Vieninga konvencija dėl narkotinių medžiagų.

² 50 valstijų, Kolumbijos apygardoje, Puerto Rike, Guamoje ir dviejuose federalinėse apygardose.

šių bylų nagrinėjimo procesą, t. y. kiek įmanoma trumpesnį laiką tarp asmens arešto ir jo nuteisimo. Tačiau šie teismai nespėdė nuo narkotikų priklausomo asmens problemų, o paprasčiausiai pagreitino asmens iš teismo patekimą į kalėjimą, o vėliau ir vėl sugrįžimą į teismą dėl naujų nusikaltimų [10, p. 5]. Kai kuriose valstijose ir šiandiena veikia tokio pobūdžio teismai, tačiau jų nereikėtų pripažinti tikraisiais teismais narkomanams. Antroji šios sąvokos reikšmė – tai specializuotas teismas, nagrinėjantis narkotikus vartojančių baudžiamųjų įstatymų pažeidėjų bylas, vykdamas visapusę šių asmenų priežiūrą, nuolatinį testavimą dėl narkotikų vartojimo, organizuojantis pažeidėjui kvalifikuotas gydymo paslaugas, nedelsiant skiriantis sankcijas ir paskatinimus [11, p.1]. Be to, šie teismai užtikrina teisėjų sprendimų priėmimo nuoseklumą ir skatina įvairių institucijų ir fondų bendradarbiavimą, efektyvesnį lėšų panaudojimą ir sėkmingesnį programų įgyvendinimą.

Pagrindinė priežastis, nulėmusi specializuotų teismų atsiradimą, buvo baudžiamųjų bylų, susijusių su narkotikais, skaičiaus išaugimas teismuose ir teisėsaugos institucijų nesugebėjimas sumažinti neteisėtų narkotikų tiekimo ir poreikio [12, p. 1]. Svarbiausi šių teismų tikslai yra šie:

- sumažinti narkotikų vartojimą ir su tuo susijusį nusikalstamą elgesį, sudominant ir įtraukiant narkotikus vartojančius ir nusikaltimus padariusius asmenis į gydymo ir priežiūros programas;
- specializuotame teisme sutelkti bylų, susijusių su narkotikais, ekspertus;
- atsižvelgiant į medicininio vertinimo rezultatus tenkinti kitus kaltinamojo poreikius bei užtikrinti veiksmingą individualaus atvejo valdymą, priežiūrą ir kontrolę;
- sumažinti teismo, kaltinimo ir viešosios gynybos institucijų darbo krūvį ir kartu užtikrinti daugiau dėmesio su narkotikais nesusijusioms byloms;
- atitinkamai sumažinti analizuojamos srities teisėsaugos išlaidas;
- sumažinti laisvės atėmimo bausmės taikymą narkotikus vartojantiems nesmurtinių nusikaltimų padariusiems asmenims [7, p. 4, 6].

Specializuoti teismai nėra identiški, kadangi skirtingose jurisdikcijose jie šiek tiek skiriasi struktūriškai, pagal tikslus, asmenis, kuriems jie taikomi, ir kita.

Atsižvelgiant į esamus teismų skirtumus, 1997 m. JAV Teismų narkomanams profesionalų nacionalinė asociacija sudarė darbo grupę iš specializuotų teismų darbuotojų ir kitų ekspertų, kurie parengė studiją, supažindinančią su pagrindiniais šių specializuotų teismų elementais. Darbo grupė jų išskyrė 10, ir jie ne visi yra būdingi konkrečiam teismui [10, p. 9–38] :

1. *Specializuoti teismai, greta teisėsaugos pareigūnų ir baudžiamosios teisinės sistemos institucijų, dirba kartu su vietinėmis organizacijomis, teikiančiomis gydymo nuo alkoholio ir kitų narkotikų priklausomybės paslaugas, ir finansavimo agentūromis.* Šios institucijos bendrai rengia ir tobulina dokumentus, kuriuose numatoma konkretaus teismo misija, tikslai, asmenų atrankos kriterijai, procedūros ir įgyvendinimo priemonės. Teismai palaiko glaudžius ryšius su gydymo paslaugas teikiančiomis organizacijomis ir yra nuolat informuojami apie konkrečioms asmenims taikomas programas vykdymą, dažnai patys vertina gydymo rezultatus. Nustatyta sprendimų priėmimo ir komandos narių konfliktų sprendimo tvarka.

2. *Kaltintojas ir gynėjas procese dirba kaip viena komanda.* Pagrindinis jų tikslas – kad programos dalyvis atprastų vartoti narkotikus ir įgytų įstatymus gerbiančio elgesio įgūdžių. T. y. nors ir skiriasi kaltintojo ir gynėjo funkcijos – pirmasis siekia užtikrinti visuomenės saugumą, o antrasis – teisingą procesą (*due process*), abiejų institucijų tikslas bendras – sėkmingas asmens dalyvavimas programoje ir jos užbaigimas. Gynėjas netenka savo esminės funkcijos, kadangi asmuo, sutikdamas dalyvauti programoje, prisipažįsta padaręs nusikaltimą, kuriuo jis yra kaltinamas.

3. *Minimali atrankos proceso trukmė.* Iškart po asmens arešto arba asmenį sulaikius dėl probacijos metu nustatytų pažeidimų, galima jį supažindinti su gydymosi nuo narkotikų naudingumu. Teismo veiksmai, atlikti iš karto asmenį suėmus, leidžia pasinaudoti asmens

dėl arešto patirta krize. Be to, greiti ir efektyvūs teismo veiksmai padidina visuomenės pasitikėjimą teisingumo sistema.

4. *Užtikrinamas gydymo nuo alkoholio, narkotikų ir kitokio su šiomis priklausomybėmis susijusio gydymo tęstinumas ir reabilitacijos paslaugų teikimas.* Visa asmens priežiūros ir kontrolės komanda dažnai ir reguliariai bendrauja, siekdama kontroliuoti besigydančio asmens proceso eigą ir reaguoti į dalyvio sėkmes ir nesėkmes. Gydymo metu taip pat atsižvelgiama į kylančias problemas, tokias kaip asmens psichikos ligos, pirminės sveikatos problemos, ŽIV ir kitos lytiniu keliu plintančios ligos, benamių rūpesčiai; pradinio išsilavinimo trūkumas, nedarbas ir prastas profesinis pasirėngimas; sutuoktinio ir šeimos problemos, ypač prievarta šeimoje. Be to, gydymo paslaugos turi atitikti dalyvių etninę, lytinę, amžiaus ir kitas charakteristikas. Bendruomenėse, kuriose nėra atitinkamų gydymo šaltinių, specializuotų teismų iniciatyva padidinamos gydymo pasirinkimo galimybės ir paramos paslaugų prieinamumas. Kai kuriose jurisdikcijose teismai įsteigė savas gydymo programas.

5. *Dažnas testavimas dėl alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo.* Testuojama ne rečiau kaip 2 kartus per savaitę keletą pirmųjų mėnesių. Vėlesniuose gydymo etapuose testavimo dažnumas priklauso nuo dalyvio gydymo rezultatų. Testavimo tikslai yra gana platūs – nustatyti pagrindinį dalyvio vartojamą narkotiką ir kitus potencialius narkotikus, tarp jų ir alkoholį, kuriais asmuo linkęs piktnaudžiauti. Testavimo sistema turi būti patikima, todėl įeina šlapimo tyrimai, temperatūros ir kreatinino lygio matavimai, specialios kruopščios šlapimo paėmimo ir tyrimų atlikimo bei aprašymo procedūros. Puiku, jei dalyviui ir teismui rezultatai pateikiami per vieną dieną.

6. *Teismo reakcija į dalyvio elgesį programos metu.* Teismai reaguoja tiek į dalyvio sėkmes, tiek į nesėkmes. Pirmuoju atveju narkomanai yra paskatinami (pagyrimai, viešos ceremonijos ir perkėlimas į aukštesnį lygį, ne tokia griežta priežiūra, retesni kvietimai į teismą, kriminalinių bausmių panaikinimas ar sumažinimas, gydymo nutraukimas) arba drausminami (įspėjimai, sugražinimas į ankstesnes programos fazes, dažnesnis testavimas, griežtesnė priežiūra, baudos, pašalinimas iš programos).

7. *Nuolatinis teismo bendravimas (sąveika) su kiekvienu dalyviu.* Teisėjas yra specializuoto teismo komandos lyderis, jungiančioji grandis, jungianti dalyvius su gydymosi nuo narkotikų programomis ir baudžiamąja teisine sistema. Dažni dalyvio vizitai pas teismo teisėją leidžia geriau kontroliuoti programos eigą, užtikrinti asmens priežiūrą.

8. *Kontrolės ir vertinimo priemonės.* Teismo programos efektyvumas priklauso nuo kruopštaus pirminio planavimo, aiškiai apibrėžtų programos tikslų ir lankstumo (galimybė keisti individualias programas atsižvelgiant į konkrečius dalyvio poreikius). Praėjus ne daugiau kaip 6 mėnesiams, kai įsteigiamas specialus teismas, atliekami ilgalaikiai programos efektyvumo vertinimai – vertinami asmens, išėjusio nustatytą gydymosi programą, asmenybės ir jo aplinkos pokyčiai. Atliekama ir ekonominė (išlaidų ir pelno) programų analizė, siekiant nustatyti šių programų ekonominę naudą.

9. *Tęstiniai tarpdisciplininiai mokymai.* Jų paskirtis – supažindinti teisėsaugos institucijas ir pareigūnus su gydymo galimybėmis, o gydymo paslaugas teikiančias institucijas su teisėsaugos problemomis. Be to, vyksta seminarai ir sesijos nacionaliniu lygmeniu, siekiant supažindinti teismus su naujovėmis, šios srities laimėjimais ir nesklandumais. Tai garantuoja sėkmingą teismų narkomanams planavimą, steigimą ir funkcionavimą.

10. *Specializuotų teismų, viešųjų įstaigų ir visuomeninių organizacijų partnerystė.* Tai skatina vietinę paramą ir užtikrina šių teismų programų efektyvumą bei didina visuomenės pasitikėjimą baudžiamąja teisine sistema.

Šiuose teismuose svarbus vaidmuo tenka teisėjui. Jis, spręsdamas materialinės ir procesinės teisės klausimus, veikia ir kaip koordinatorius, ir kaip pozityvaus kaltinamojo elgesio skatintojas. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad sprendimai taikyti asmeniui konkrečią programą daugumoje jurisdikcijų priimami prieš nagrinėjant baudžiamąją bylą ir priimant nuosprendį, t. y. neturint akivaizdaus asmens kaltės įrodymo. Bet programa taikoma tik asmens sutikimu, kad nekaltumo prezumpcija nepažeidžiama. Tokia procedūra rekomenduojama ir

pavyzdiniame JT NKP Narkotikų teismo įstatyme. Dar vienas esminis skirtumas nuo įprastų teismo nagrinėjimo procedūrų yra tas, kad asmeniui pažeidus programos taisykles ir reikalavimus, ir teismui nusprendus už tai skirti sankcijas, teismo sprendimas negali būti skundžiamas. Įtariamasis neturi teisės apskųsti ir teismo sprendimo jį išbraukti iš programos – sprendimas galutinis ir neskundžiamas. Taip įtariamajam sumažinamos procesinės teisės, lyginant su įprastu baudžiamuoju procesu.

Teisėjo vaidmuo skiriasi nuo kontinentinei teisinei sistemai įprasto vaidmens, kadangi, be bylos nagrinėjimo ir nuosprendžio paskelbimo funkcijų, teisėjui priskiriama ir įtariamojo asmens priežiūros funkcija, t. y. jam tenka tarsi ir tam tikras įtariamojo asmens elgesio kontrolės ir teigiamo elgesio skatintojo vaidmuo. Tačiau ekspertų nuomone, paminėti skirtumai nekeičia tradicinio teismo ir kitų proceso dalyvių vaidmens, o keičia tik kontekstą, kuriame šios funkcijos yra įgyvendinamos [5, p. 4].

Toks teisėjo funkcijų išplėtimas Lietuvos teismuose neturėtų sukelti teisinių problemų, kadangi ir šiuo metu teisėjas siunčia potvarkius pataisos inspekcijoms dėl asmenų, kuriems atidedamas paskirtos bausmės vykdymas arba jie lygtinai atleidžiami nuo likusios bausmės prieš terminą, įtraukimo į įskaitą ir sprendžia dėl šių asmenų išbraukimo iš pataisos inspekcijų įskaitos ir, atsižvelgiant į jų elgesį, atidėjus bausmės vykdymą, teismas arba galutinai atleidžia nuo bausmės, arba siunčia vykdyti paskirtą bausmę [13, 13.1–13.2 punktai]. Pagrindinė problema – veiksmų koordinavimas, kadangi šiuo metu kiekviena institucija Lietuvoje dirba savarankiškai – teismo funkcijos baigiasi, kai išnagrinėjama baudžiamoji byla, pataisos inspekcijos savo darbą pradeda tik gavusios atitinkamus potvarkius iš teismo. Nuteistuoju rūpinamasi ir jis kontroliuojamas nepakankamai. Pavyzdžiui, teisingumo ministro įsakyme [13, 30.2 punktas] numatyta, kad pataisos inspekcijos individualų darbą su asmenimis, kuriems atidėtas bausmės vykdymas, vykdo ne rečiau kaip kartą per du mėnesius. To tikrai nepakanka. Tarkim, JAV asmuo, kuriam paskirtas gydymasis nuo narkomanijos, privalo į teismą atvykti kartą arba du per savaitę ir yra nuolat atitinkamų institucijų priežiūrimas. Nemažai problemų sukeltų ir teisėjų, turinčių specialių žinių, parengimas, kadangi jiems reiktų turėti informacijos apie esamas gydymo nuo narkotikų priklausomybės įstaigas, spręsti, ar galima konkretų asmenį įtraukti į gydomąją programą, spręsti kitas socialines problemas, pavyzdžiui, gyvenamosios vietos, užimtumo. Geriau suvokti teisėjo vaidmenį padės susipažinimas su asmenų atrankos procedūra ir kriterijais JAV.

Paprastai asmenų atranka į šiuos teismus susideda iš dviejų etapų [14, p. 3–25]:

- teisėsaugos institucijos vykdo atranką, siekdamas nustatyti, ar būsimas dalyvis atitinka nustatytus atrankos kriterijus, susijusius su kriminaline praeitimi, nusikaltimo rūšimi ir sunkumu bei kita;
- medicininė atranka atliekama siekiant nustatyti, ar potencialus dalyvis turi priklausomybės nuo narkotikų problemų ir ar nėra kitų medicininių požymių (pvz., rimtų protinių sutrikimų), kurie sutrukdytų asmeniui patekti į individualią gydomąją programą.

Paprastai asmenų atrankoje dalyvauja specializuotų teismų pareigūnai (kaltintojai, gynėjai, gydymo personalas, probacijos atstovai, teismo administratoriai ir ikiteisminės institucijos). Asmenų atranką prieš baudžiamųjų bylų nagrinėjimą paprastai vykdo kaltintojas ir arba ikiteisminės institucijos, arba kitas teismų narkomanams personalas. Nuteistų asmenų atranką paprastai atlieka kaltintojas ir probacijos instituto pareigūnas. Daugelyje teismų galutinį žodį taria konkretaus teismo teisėjas ir kaltintojas.

Teisėsaugos pareigūnai atranka potencialius dalyvius remdamiesi iš anksto patvirtintais (raštu) atrankos kriterijais. Paprastai kreipiamas dėmesys į tokius faktus: esami kaltinimai, kriminalinė praeitis, paskutinio nusikaltimo aplinkybės (kaltinamojo kaltė, privalomi įkalinimo statutai, kaltinamojo ir nukentėjusiojo susitarimo apribojimai); planuojamos kratos, areštai, papildomi kaltinimai ar ankstesni pažeidimai. Daugelyje jurisdikcijų asmenys, parduvinėjantys arba gaminantys narkotikus platinimo tikslais, į šias programas neįtraukiami.

Pavyzdžiui, Floridoje nustatyti tokie atrankos kriterijai: asmuo kaltinamas sunkiu (angl. *felony*) nusikaltimu už kontroliuojamų medžiagų laikymą ar pirkimą, pirkimą per tarpininką, recepto įsigijimą apgaule; asmuo nekaltinamas žmogžudyste, seksualiniu smurtu, vagyste, plėšimu ar bet kuriuo kitu smurtiniu nusikaltimu ir anksčiau nebuvo teistas už sunkų nusikaltimą ir nedalyvavo analogiškoje programoje [15, 3–4 str. I]. Pateiktas sąrašas yra gana nedidelis ir apima nedaug nusikaltimų. JT NKP pateiktame pavyzdiniame Teismų įstatyme pateikiamas platesnis sąrašas:

1. kai asmuo įtariamas nusikaltimais, neįvardytais 2 punkte (jame nurodyti nusikaltimai, kuriuos padariusiam asmeniui negali būti taikoma ši programa, t. y. nusikaltimai, susiję su smurto pavartojimu, seksualiniai bei kiti nusikaltimai, kuriuos numato konkreti valstybė);
2. asmuo yra priklausomas nuo narkotikų;
3. priklausomybė nuo narkotikų paskatino asmenį padaryti nusikaltimą, įvardytą 1-ame punkte;
4. faktai, susiję su nusikaltimo padarymu, asmens kriminalinė praeitis ir kiekviena kita teismui prieinama informacija leidžia daryti išvadą, kad asmuo bus nuteistas laisvės atėmimo bausme, ne didesne nei... (pasirenkamas konkretus metų skaičius) [6, 3 str.].

JAV programos paprastai netaikomos asmenims, sulaukytiems ir už prekybą narkotikais, ypač dideliais kiekiais.

Lietuvoje vienu iš teisinių atrankos kriterijų galėtų būti padarytos nusikalstamos veikos sunkumas. Atsižvelgiant į Nacionalinės narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 2004–2008 metų programos tikslus, būtų galima šią programą taikyti asmenims, įtariamais baudžiamųjų nusižengimų, neatsargių, nesunkių ir apysunkių tyčinių nusikaltimų padarymu esant kitoms indikacijoms. Konkretūs asmenų atrankos kriterijai turėtų būti patvirtinti atitinkamu teisės aktu. Be to, ši programa gali būti taikoma ir sunkius nusikaltimus padariusiems asmenims, tačiau šiuo atveju reikėtų kurti specialų mechanizmą. Autorės nuomone, šiuo atveju pirmiausia turėtų būti nagrinėjama baudžiamoji byla ir paskelbiamas nuosprendis, kuriame teismas ir turėtų galimybę, detaliai išsiaiškinęs visas bylos aplinkybes, spręsti, ar būtina konkretų asmenį gydyti nuo priklausomybės. Šiuo metu, vadovaujantis Narkomanijos prevencijos ir narkotikų kontrolės laisvės atėmimo vietose koncepcijos 15.3 punktu [16, 15.3 punktas], kad būtina izoliuoti nuteistuosius ir suimtuosius, žinomus kaip vartojančius narkotikus arba įtariamus juos platinant, ir sustiprinti jų priežiūrą laisvės atėmimo vietose, Alytaus pataisos namuose yra įsteigtas atskiras narkomanų sektorius. Pavyzdžiui, teismas asmeniui pasiūlo išeiti gydymosi kursą, ir nuteistasis, jei sutinka, pirmiausia siunčiamas į uždarojo tipo specialią įstaigą, kurioje jam taikomos atitinkamos terapijos priemonės. Asmenims, sėkmingai užbaigusiems gydymosi kursą, teismas, jei yra galimybė, turėtų pakeisti laisvės atėmimo bausmę alternatyviomis bausmėmis arba sumažinti paskirtą laisvės atėmimo bausmę.

Perėjus pirmąjį atrankos etapą, vyksta medicininė atranka. Ją net 38 proc. atvejų atlieka daugiau nei dvi institucijos. Joms priskiriama narkotikų teismų programų pareigūnai, probacijos, privačios gydymo įstaigos, apskrities sveikatos skyrius, ikiteisminės institucijos. Pirmiausia atranką vykdančios institucijos kviečia pokalbio potencialų dalyvį, siekdamas nustatyti, ar asmuo yra priklausomas nuo narkotikų, ar jam gali padėti atitinkama specializuoto teismo programa, ar asmuo nori joje dalyvauti. Paprastai į programą neatrenkami asmenys, kurie turi problemų dėl narkotikų vartojimo. Papildomai atliekami priklausomybės nuo narkotikų testai.

Taip pat nustatomi asmens psichinės sveikatos sutrikimai, polinkis į savižudybę, motyvacija ir pasirengimas dalyvauti gydymosi programoje.

Lietuvoje medicininę asmenų atranką galėtų atlikti gydymo nuo priklausomybės ir reabilitacijos paslaugas teikiančios įstaigos, kurios būtų įtrauktos, pavyzdžiui, į Sveikatos ministerijos patvirtintus sąrašus.

1997 m. duomenimis, net 71 proc. visų pažeidėjų, patekusių į šiuos specializuotus teismus nuo 1989 m., arba sėkmingai užbaigė specializuoto teismo programą, arba aktyviai joje dalyvauja [11, p. 1]. 2001 m. Kolumbijos universiteto Nacionalinis centras narkomanijos klausimais pateikė išvadas, kad šie teismai atlieka visapusiškiausią ir efektyviausią narkotikus vartojančių pažeidėjų nusikalstamumo ir narkotikų vartojimo kontrolę [11, p.1].

Dr. St. Belenko, išanalizavęs šių teismų veiklos rezultatus, savo darbe aptaria kai kurių duomenų rinkimo problemas ir pateikia tokias surinktais duomenimis grįstas išvadas:

1. specializuotų teismų sistema sėkmingai sudomina ir įtraukia į programas ir gydymą nusikaltėlius, kurie piktnaudžiauja narkotikais, turi kriminalinę praeitį ir kurie anksčiau mažai domėjosi gydymo nuo priklausomybės programomis;
2. šie teismai vykdo visapusiškesnę nei kitos bendruomenės priežiūros organizacijos narkotikus vartojančių pažeidėjų priežiūrą;
3. narkotikų vartojimas ir nusikalstamo elgesio atvejų gerokai sumažėja tuo laikotarpiu, kai klientai dalyvauja teismų programose;
4. nusikalstamo elgesio apraiškų sumažėja ir baigus programas;
5. teismai taupo lėšas: rečiau naudojamosi kalėjimų paslaugomis, sumažėja nusikalstamumas ir mažesnės teisėsaugos institucijų išlaidos;
6. šie teismai gana veiksmingai užpildo vakuumą tarp teismų ir sveikatos sistemos ir skatina glaudesnę įvairių institucijų ir teisėsaugos sistemos bei teisėsaugos sistemos ir bendruomenės bendradarbiavimą [7, p. 21].

Išvados

1. Lietuvoje šiuo metu baudžiamoji teisinė sistema skiria nepakankamai dėmesio nuo narkotikų priklausomų ir dėl šios priklausomybės darančių nusikaltimus asmenų gydymui ir labiau orientuota į asmens nubaudimą, o ne į pataisymą ir sugrąžinimą į visuomenę. Tokia politika neveiksminga, nes gana brangi ir nesprenžia esamos problemos iš esmės, o tik laikinai ją pašalina.

2. JAV daugiau nei 10 metų veikiantys specializuoti teismai gana sėkmingai taiso narkomanus pažeidėjus ir, autorės nuomone, šią metodiką sėkmingai galėtų taikyti Lietuvos teismai.

3. Lietuvoje įsteigti tokio pobūdžio teismus visiškai įmanoma, bet, kaip ir kiekvienos naujovės diegimas, tai sukeltų nemažai techninių ir finansinių problemų. Pirmiausia kad būtų apibrėžtos teisėjų veiklos ribos, turėtų būti teisės aktais sureguliuoti tokie klausimai:

- Sukurtas tokių teismų veikimo mechanizmas. Pavyzdžiui, gali būti pritaikyti šiuo metu esantys teismai: vienas iš teisėjų specializuojasi nagrinėti tokio pobūdžio bylas ir, atsižvelgiant į bylą skaičių, arba visą savo laiką, arba tik jo dalį skiria tokioms byloms nagrinėti;
- Parengti ir patvirtinti nusikaltusių asmenų atrankos kriterijai – visų pirma teisiniai, o vėliau ir medicininiai;
- Patvirtintas ir teismams pateiktas įstaigų, teikiančių asmens gydymosi nuo narkotikų priklausomybės paslaugas, sąrašas. Jis turėtų būti nuolat atnaujinamas;
- Parengtas ir išleistas galimas paskatinimų ir nuobaudų, kurias skiria teismas asmenims, patekusiems į gydymosi programą, sąrašas;
- Išspręsti greito keitimosi informacija tarp teismų ir gydymo įstaigų bei kitų teisėsaugos institucijų klausimai, t. y. sukurtas vienas kompiuterių tinklas, siekiant kuo greičiau teismus informuoti apie asmens testavimo dėl narkotikų rezultatus, nes vienas iš kriterijų, garantuojančių sėkmingą šios sistemos funkcionavimą, – greitas reagavimas nustačius tiek įtariamąjį, tiek jo netinkamą elgesį programos metu.

LITERATŪRA

1. Pavyzdžiui: McBride D. C., VanderWaal C. J. & Terry– McElrath Y. M.. The Drug – Crime Wars: Past, Present and Future Directions in Theory, Policy and Program Interventions. November 2001; Drug – misusing offenders in prison and the criminal justice system. Proceedings. Seminar organized by the Co–operation Group to Combat Drug Abuse and Illicit Trafficking in Drugs (Pompidou Group). Strassbourg (France), 12–14 October 1998. Council of Europe, March 2000; E. Gruodytė. Narkotikų vartojimas Lietuvos pataisos įstaigose. Tyrimo duomenys. Kaunas, 2002. P. 63–64; Report of the International Narcotics Control Board for 2003. P.1–11.
2. 2002 m. birželio 21 d. Nr. 37 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas „Dėl teismų praktikos nagrinėjant psichotropinių ar narkotinių medžiagų grobimo, neteisėto šių medžiagų ir jų pirmos kategorijos pirmtakų (prekursorių) gamtinimo, įgijimo, laikymo, gabenimo, siuntimo, pardavimo ar kitokio platinimo baudžiamąsias bylas (BK 232¹, 232², 232⁵, 232¹⁰ str.)“ // Teismų praktika. 2002. Nr. 17.
3. Annual Report of the International Narcotics Control Board for 2003. // http://www.incb.org/e/ind_ar.htm > [2004 m. gegužės 5 3 d.
4. Nacionalinė narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 2004–2008 metų programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. balandžio 8 d. nutarimu Nr. IX–2110 // Valstybės žinios. Nr. 58–2041.
5. Report. Expert Working Group on Improving Intersectoral Impact in Drug Abuse Offender Casework. Vienna, 6–10 December 1999 // http://www.unodc.org/pdf/lap_report_ewg_casework.pdf > // aplankyta 2004 05 04.
6. UNDCP Model Drug Court (Treatment and Rehabilitation of Offenders) Bill, [2000] // http://www.unodc.org/pdf/lap_drug-court_2000.pdf > aplankyta 2004 05 04.
7. Research on Drug Courts: A Critical Review // The National Center on Addiction and Substance Abuse (CASA) At Columbia University. June, 1998.
8. In the Spotlight. Drug Courts– Summary // <http://www.nadcp.org/summary.html>, aplankyta 2004 02 10.
9. The Drug Court Movement // National Institute of Justice. July, 1995.
10. Defining Drug Courts: The Key Components. January 1997. The National Association of Drug Court Professionals Drug Court Standards Committee // <http://www.ncjrs.org/html/bja/define/dfdpdf.pdf>
11. Facts on Drug Courts // <http://www.nadcp.org/whatis/facts.html>, > aplankyta 2004 02 10.
12. Drug Courts and the Role of Graduates Sanctions // National Institute of Justice, August 1998 // <http://www.ncjrs.org/pdffiles/fs000219.pdf>
13. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 17 d. įsakymas Nr. 107 „Dėl pataisos inspekcijų pareigūnų įgaliojimų, skiriant nuteistiesiems, atliekantiems viešųjų darbų ir laisvės apribojimo bausmes, bei lygtinai paleistiems iš pataisos įstaigų asmenims paskatinimo priemonės ir nuobaudas, bei jų skyrimo tvarkos, lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų itin piktybiškų viešosios tvarkos ir nustatytų pareigų pažeidimų sąrašo ir pataisos inspekcijų darbo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr.40–1856.
14. Parengta remiantis leidiniu: Roger H.Peters and Elizabeth Peyton. Guideline for Drug Courts on Screening and Assessment // <http://www.ncjrs.org/pdffiles1/bja/171143.pdf>
15. Laws of Florida. Chapter 2001–48 // http://election.dos.state.fl.us/laws/01laws/ch_2001-048.pdf
16. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2004 m. sausio 30 d. įsakymas Nr. 1R–27 „Dėl Narkomanijos prevencijos ir narkotikų kontrolės laisvės atėmimo vietose koncepcijos pavirtinimo // Valstybės žinios. 2004. Nr.23–724.

Specialized Courts for Drug Addicts

Dr. Edita Gruodytė

Mykolas Romeris University

Keywords: *narcotic drugs and psychotropic substances, drug courts, drug using offenders, crimes, criminality.*

SUMMARY

Today there is no discussion between scientists about the existence of various links between drug use and involvement in crime, the link is well documented as is the failure of the traditional criminal justice system to break that link. For example in Lithuanian criminal code there are only two norms related to abuse of drugs – one of them enables courts to impose treatment to offender in a case prosecution of punishment is suspended; the other enables legal institutions to discharge the offender from punishment for illegal manufacture, acquisition and possession of narcotic drugs and psychotropic substances in case one voluntarily applies to legal institutions or health institutions for treatment or wants to submit drugs. The basic problem with the norm – one can use it only if the offender applies to the mentioned institutions voluntarily, and when there is no lawsuit against the offender. But there is no possibility in Lithuanian legal system to give treatment to the offender as the alternative to the punishment for the offences.

However, there are a number of alternatives to formal criminal justice system that can significantly reduce the criminal behaviour of these offenders through reducing their ongoing drug dependency. One of such alternatives is revealed in the article-drug courts.

The concept of drug courts originated and in the last ten years widely spread in a common law system in the USA. A drug court is a special court given the responsibility to handle cases involving drug-addicted offenders through an extensive supervision and treatment program. Participants of the program undergo long term (in medium from several months to 1 year) treatment and counselling, frequent testing for drugs, sanctions, incentives and frequent appearances before the court.

The key components of drug courts are:

- Drug courts integrate drug treatment services with justice system case processing;
- Using a nonadversarial approach, prosecution and defence counsel promote public safety while protecting participants' due process rights;
- Eligible participants are identified early and promptly placed in the program;
- Drug courts provide access to a continuum of drug and other related treatment and rehabilitation services;
- Abstinence is monitored by frequent drug testing;
- A coordinated strategy governs drug court responses to participants' compliance;
- Ongoing judicial interaction with each drug court participant is essential;
- Monitoring and evaluation measure the achievement of program goals and gauge effectiveness.

The author of the article makes a conclusion that the analysed drug courts could be successfully transformed into Lithuanian legal system but one needs to solve some technical legal and procedural problems: to legislate screening and assessment criteria (example, that the person could be admitted for the program if one is charged for the criminal offences, negligent crimes and intentional easy and medium crimes, if he is drug addict and the crime made was done because of addiction); to approve (for example by Health Ministry) which health institutions could give treatment to drug addicts and the procedure of doing it; the rights and obligations of a judge in drug court; to issue by legislative acts the court's powers to sanction and reward offenders; to solve drug testing procedure and etc. Basic problems could arise for the judge while trying to work as a team, because the judge in such a court must be open to criticism, understand the community and could balance the needs of all stakeholders, which is not usual for Lithuanian judge in general.

